

МҰХТАР ӘУЕЗОВТИҢ «ТАРТЫС» ПЬЕСАСЫНДАҒЫ ЗАМАН ШЫНДЫҒЫ

Кеңестік дәуірдің бастапқы кезеңінен бастап елдегі болған ірілі-ұсақты оқиғалардың барлығы дерлік ақын-жазушылардың назарынан тысқары қалмағаны белгілі. Соның ішінде М. Әуезовтің де кеңес тақырыбына арналған пьесалары саны жағынан аз емес, онда сол дәуірдің әлеуметтік маңызы бар оқиғаларының көпшілігі өзекті тақырып ретінде алынып көрсетіледі. «Октябрь үшін» пьесасында Жетісу өңіріндегі азамат соғысынан кейінгі әлеуметтік оқиғалар бейнеленсе, «Тартыста» 30-шы жылдардағы қазақ оқығандарының тағдыры, «Аққайында» азамат соғысы кезіндегі ел өмірі, «Шекарада» ауылдағы тап тартысының салдары, ел іргесін бекіткен колхоздастыру дәуіріндегі ауыл адамдарының алдында тұрған түрлі қиыншылықтар, «Тас түлекте» қазақ жастарының жаңа өмірге, социалистік құрылыс ісіне араласып, алдыңғы қатарда білім алып, өсіп жетілуі сөз болады. Әдетте драмалық шығарма сахнадан қойылуға арналатыны белгілі. Драмалық туынды қалаған тақырыпты жазушы қаламынан шыққан соң, бірден прозалық шы-

ғарма тәрізді жол тартып кете бермейді. Сахна арқылы қалың көрермен назарына ұсынылады. Бір мезгілде әлденеше көрермен келетін театр сахнасы осал тартысқа құрылған, характерлері болымсыз, өмірлік шындықтардан алыс жатқан туындыларды еш-қашан көпшілікке ұсынып әуре болмайды. Сондықтан, өзекті негізі көрерменді бірден баурап алатын, тартысқа құрылған драмалық шығармалар арқылы өз дәуірінің көркем бейнесін сомдау әрбір драматург үшін зор жауапкершілік екені белгілі. Міне, осындай мемлекеттік деңгейдегі үлкен жауапкершілікті М. Әуезов жаңадан құрылған, аяғынан енді тұра бастаған театр ұжымымен бірге көтерісіп, жаңа дәуірге ұлттық өнердің өсіп, қалыптасуына айрықша ықпал етті.

М. Әуезовтің кеңестік тақырыптарды қозғайтын пьесалары сол дәуірдің көркем шежіресі іспетті бір-бірімен сабақтасып, өзара байланысып, бірін-бірі тақырыптық жағынан толықтырып отырады. Өйткені жазушы кеңестік дәуірдің көп оқиғала-

рын, ұзақ жылдарға созылған тартысты өмірін бір ғана шығармасына арқау етіп қоя салмай, оны әр пьесасында әр қырынан, алуан тақырып етіп, шындалуы мен күресін, жеңісі мен жеңілісін, қоғамдық-әлеуметтік тұрғыда сомдады. М. Әуезовтің қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрін жыр еткен, содан қалыптасып шыққан таныс сю-жеттерге драмалар жазуы сөз жоқ оның алғашқы пьесаларының сәтті шығуына ықпал етті. Алайда 30-ншы жылдардағы саяси ақуалдың өзгеруіне байланысты жазушының кеңестік өмірді бейнелеуге белсене ат салысып, аз ғана жылдарда ондаған пьеса, бірнеше драмалар мен трагедиялар, либретто мен киносценарийлер жазуы оның өсу жолдарын, жүріп өткен шығармашылық сапарының бірыңғай тегіс емес азапты қиындықтарға толы екенін айғақтайды.

Оның үстіне аталған пьесалардың идеясы, ондағы айтылатын оқиғалар қоғамның сұранысынан, өтпелі саясаттың қаламгерге жүктеген міндет жүгінен туындады. Сонымен бірге алынған оқиғалар әлеуметтік мәні бар, қоғамдық салмағы үлкен болғандықтан оған қатысушы кейіпкерлердің ішкі ойының оқиғаға қатысы жан-жақты ашылып көрсетілуіне мүмкіндік берілмеді. Оған бір жағы кеңестік саясаттың біржақтылығы себеп болса, енді бір жағынан ескілікке деген сол кездің тым қатал көзқарасы себепші еді. М. Әуезовтің бұрынғы драмаларында оқиғаның, іс-әрекеттің шығу себебі кейіпкердің жеке тұлғасының мінез-құлқынан, әртүрлі сезімдерінен, қоғамдық өмірдің дәстүр-салтынан туып, дамып, адам характері арқылы шешіліп жатса, ендігі пьесаларда, оқиға үнемі қоғамдық себептерден туындап отырды. Сөйтіп, шығарманың өзегіндегі оқиғаны тудырушы қоғамдық құбылыстың жай-жапсары, себеп-салдары бүркеулі жабық күйінде қалып, көбінесе кейіпкердің ішкі сезімдері ашылу орнына, ол тек әрекет етуші, қоғамдық іс-әрекеттің белсенді атқарушысы ретінде беріліп, ішкі әлемі көмескі күйінде қала берді.

М. Әуезовтің көпке мәлім «Тартыс» драмасында отызыншы жылдардағы қазақ оқығандарының қиын тағдыры ХІХ ғасырдағы сыншыл реализм әдісінің ықпалында кеңестік дәуірдің алдамшы саясаты тұрғысынан талданып, суреттелді. Кеңестік кезеңдегі көптеген сыншылар бұл пьеса «алашордашыл, жаңаның жауы, ескі оқығандар, зиянкестерді әшкерелеуші» пьеса деп келсе де, ол шындығында, сол уақыттың дүмбілез шикіліктерін ашып берген психологиялық, қоғамдық-әлеуметтік драма болып шыққан. Әрине, «Тартыс» пьесасы өз кезінде жазылған көптеген пьесаларға тән кейбір кемшіліктерден құралақан емес еді. Ол туралы

М. Әуезовтің өзі де жасырмай, орын алған кейбір олқылықтарды қалай толтыру туралы бірге ойласып, пьесаны қатал сынға да алады.

Драмалық шығармаға тән басты шарттың бірі – тартыс әрекет арқылы ширыққан диалогтармен кейіпкерлердің ішкі ойларын, мінез-құлқын, дүниетанымын ашып беру. Мінез ауаны қилы кейіпкерлердің ішкі монологы, сәтті диалогы арқылы болып жатқан оқиғаға іс-әрекетке қатысын көрермен ортақ оқиға желісі арқылы аңғарады. Пьесадағы оқиғаның бас кейіпкері институт директоры – Сыдық Хасенов. Оқиғаның бәрі осы төңіректе институт ішінде, қызмет орнында, қонақта, паркте, шайханада, жиналыс үстінде өтеді. Шығармадағы ортақ конфликтті партияның қатарын жат, бөтен адамдардан тазарту саясатынан туындайды. Жазушы бұрынғы ескі оқығандарды саясатқа жетік етіп алады, оларды алдамшы, бір күндік іске еріп кете беретін адамдар етіп суреттемейді. Бұлардың көбі өз қызметін жетік білетін, науқаншылықтан, партияшылдықтан аулақ. Бастары қосылған жерде олар көбінесе кеңестік жаңа өмірдің кемшілік жақтарын, осалдықтарын күле сөз ғып, емеурінмен сынап отырады. Оның келешегіне сенбейді. Бірақ ол көзқарастарын ашық білдіруге түрлі қудалаудан қорқып қалған. Бұл уақыт ескі оқығандардың алғашқы легі кеңестік қоғамда болып жатқан науқандарды сынағаны үшін қара жұмысқа жер аударылып, түрмеге түсіп, қуғындалған кез. Оқыған азаматтар кеңестік қоғамның келенсіз жақтарын, танып-біліп отырса да, қоғамдағы заңсыздықтарды ашық сынауға ендігі жерде бата алмайды. Алдыңғылардың кебін киіп ұсталып кетуден қорқып, басы біріккен жерде өздерінің айтар ойларын жасырып, астарлап сөйлеуге мәжбүр болғанын көреміз. Олардың айтқан әңгімесін, істеген істерін аңдушылар, белсенділер – Темірбеков, Оспанов, Қадиша сияқтылар. Олар ескі оқығандарды бұрынғы көзқарастарын жастарға үйретуде, кедей балаларын алу орнына жоғары оқуға тамыр-танысын тықпалауда, партияның жаңа саясатын бұрмалап отыр, – деп жоғарғы жаққа үнемі бір жақты түрде жеткізіп отырады.

Пьесада ұлтшыл, ескі оқығандардың көп жылдар қызмет етіп дүние қызығын да, қиынын да көрген тәжірибесі мол алғашқы буынын да, жаңа заманға бейімделген жалтақой, өз пікірін білдіре алмайтын орта буынын да, осының бәрін көріп, біліп отырып, кеңестік саясатпен жаңаша күреспек болған кейінгі буынын да көреміз. Пьесаның оқиғасы елдегі саяси репрессияның асқынып тұрған кезін қозғап, сол жағдайлар болып жатқан кезде жазылуымен құнды.

XX ғасырдың бас кезінен қазақтың мұнын мұндап, жоғын жоқтап, патшалық Ресейдің отаршыл саясатымен алыса жүріп, ағартушылық бағыт ұстаған көптеген қазақ оқығандары 20-жылдардың соңына қарай қоғамдық қызметтен шектеліп, түрлі оқу орындарына оқытушы болып, бірталайы шығармашылық жұмысқа кетуге мәжбүр болды. 1919 жылдары ескі оқығандар мен патшалық Ресей кезінде шенді қызмет істеген білімді адамдарды кеңестік қызметке пайдалану мақсатымен олардың бұрынғы, өз көзқарасындағы түрлі қайшылықтарға кешірім жасалғаны мәлім. Қоғамның керегіне жарап, қызметіне кіріп, ел тағдыры шешілетін үлкен істерге араласа келе кеңестік саясаттың қате жерлерін сынап, қарсы пікірлерін ашық айтып үйренген қайраткерлерге үндемей не айтса соған көне беру мүмкін болмады. Мұның арты саяси тартысқа, ескі мен жаңаның ымырасыз күресіне айналды. М. Әуезовтің «Тартыс» пьесасына негіз болған оқиғалардың ауқымы кең, саяси астары тереңде жатыр еді.

Алайда, оны жан-жақты терең етіп қалауынша суреттеп жазуға сол кездің саяси ахуалы мүмкіндік бермеді. Сөйтсе де пьесада 30-жылдардағы қазақ оқығандарының тағдыры ашық түрде болмаса да жеткілікті деңгейде, мүмкін болғанынша жазылып қалуының өзі әдебиеттің тарихы, келер ұрпақ үшін үлкен олжа еді. «Тартыс» драмасы несімен құнды десек дер кезінде жазылуымен, жасанды саясат туралы бірдене айтуға тыйым салынған уақытта оның құпия қоймаларын ақтармалап ашып берумен құнды дейміз. Пьесада драмалық шығармаға тән іс-әрекеттен гөрі байсалды пайым, ауқымды пәлсафа басым. Өтіп жатқан оқиғаға, әр көзқарастағы кейіпкердің танымын беруде жазушы өзін әлдебір топқа немесе көзқарасқа іштартуын ұнату-ұнатпау сезімдерін арнайы білдірмеген. Сол кезеңдегі үкімет, саяси билік ісіне деген әркімнің өз билігі мен қатынасын танымына сәйкес етіп береді.

Шығармадағы орталық кейіпкер Сыдық Хасенов болса, оған жақын бұрын іс басында болған Сейіткерей, Батырша, Сабыр, Мақсұттар, Юсуф қари мен Жәкен әпенділер осы төңіректе жүрсе де бұрынғы атағы танымал, беделді адамдар. Олар нені болсын алыстан шалып, қиынды алыстан болжайтын терең

Бұлардың ықпалында жүрсе де бір жағы партиялық істің қазанына түскен Әбіш, Иса мен Есендер айралы заманның ығын баққан адамдар. Ұлтшыл оқығандардың ықпалына түскен Сұлтанов, Сүлейменовтер өз заманына бейімделіп Сейіткерей, Батыршалардан үнемі сабақ алып отырады. Олар Ос-

панов, Темірбеков, Қадиша сияқты партияшыл белсенділермен күресуге дайындығы жететін жастар. Бірақ ашық тартысқа түсуге бұлар үлгермейді. Өйткені ұлтшыл деген аты бар бұрынғы бағыт ұстаушыларды кеңестік ат тағып, айдар беріп, күштеп қоғамнан аластай бастаған. Жастарды өмір күресіне баулып жүрген Сейіткерей, Батыршалар өзі ұсталатын мезгілде олардан бойын аулақ салады. Бұлардың жалтақтығына жастар қылжылу үстінде жүргенде өздері де тұтқынға алынады.

Пьеса соңында Садық Хасенов қызметінен босатылып, оқығандардың бірталайы ұсталып кетеді. Әрине, олардың неден қылмысты болғаны айтылмаған күйі үнсіз тұр. Бұл эпизодтың соңында түрме, айдау, жазықсыз адамдардың «халық жауы» атанып тергелуі, қыйнауға салып, қылмысын мойындату тұр. Бірақ драматург оны айта алмаған күйі үнсіз қалдырып қояды. Тек пьеса соңында дегеніне жетіп лепірген Оспановтың эпилогта сайқымазақ кейпі арқылы, оның сөздерімен көп ойларды берген.

Жазушы ащы мысқыл, ажуа-көкесінмен ақындықтан дәмелі қуыс кеуде, есек дәмелі адамның қылығын өз сөздерімен әшкерелейді. Осындай шынайы өмірдің мәнін түсініп еңбек студент гөрі әрнәрсеге қызығып, өзінің кімге, не үшін қолжаулық болып жүргенін түсінбейтін келелі мақсат, мұраттан ада күйкі тірліктің адамдары Лола, Сара, Оспанов бейнелерінен көрініс береді. Сейіткерей үйінде болған көп сыйлы қонақтар арасында Мүсілімнің әйелі Лоланың шарапқа қызып қалып, күлкілі қызықтар көрсетуі кейіпкердің ой-өрісіне сай. Пьеса соңында Лола Оспанов, Қадиша сияқты белсенділермен бірге жүреді. Оспановтың оған деген сезімі де жеңіл.

«Л о л а (қиналып күліп). Қойыңызшы сіз тіпті ылғи өстіп тұрасыз мені көрсеңіз (Жақындайды.)

О с п а н о в (бұрынғыша құбылып). Білесіз бе, сүйтіп кетем тіпті...

Л о л а. Бітіріңіз (Жақындап иығына ентелеп.) Бітіріңіз енді.

Однако, сіз қандай жақсысыз!...

О с п а н о в. Қо-ойыңызшы (Шұғыл бұрылып кисточкасын Лоланың бетіне жағатындай былғақтатып, мұрнына төсеп.) Любить қыламысың? Сүй!.. – осындай мінезбен ерекшеленген Лола үшін қадірлі ештеңе жоқ. Ол тек өзгеріп, бүгін қымбат көріп дәмін татқан нәрсесін ертең ұсақ-түйекке сатып жіберуге әзір. Оның адамдармен қарым-қатынасы да осындай жеңіл есепке құрылған. Пьесаның ортаңғы тұсында бір ғана жерде көрінетін Сейіткерейдің әйелі Сараның да адам таңдап,

«пәленшенің обществосын терпеть не могу,— деп мес боп күпюі де еріксіз езу тарт-қызатын, артында зілі жоқ, кергіп сөйлеуі бақай есептен гөрі ойындағысын айта салатын алаңғасар адамның ұтқыр сөздерімен берілген.

Пьесаға арқау болған оқиғаға қатысушы кейіпкерлердің өзара тартысы, бір-біріне айтқан қатал сыны, мақтап-қолпаштауы, топқа бөлініп жіктелуі, мемлекеттік саясатты қолдамаған адамдарды күштеп қызметінен кетіруі, екі топтың ортасында болатын істің аңысын аңдап біраз адамдардың өз беталысын анықтай алмай жалтақтап жүруі «тазарту» деген біржақты партиялық шара жүргізілгенше әрі-сәрі күй ретінде суреттелген. Ақыры билікке Есен, Сабыр, Оспанов сияқты адамдардың келуі оқушыны қуантпайды. Кері-сінше, «тап жаулары, дұшпан, ескілік сарқыншағы» делінген ескі оқығандардың ұсталып әкетілуі не үшін, қандай себепті болғаны түсінік-сіздеу күйінде қалады. Әрине, оның себебі ашып жазылуына сол кездің көзқарасы мүмкіндік бермеген дейміз. Бірақ, адамға дегенін істетпей қоймайтын зорлықшыл қоғамдық жүйеде отырып та оның ішкі сырын айнаға түсіре білген жазушының шеберлігі мол көрінеді. Оған пьесаның мазмұнында мысалдар жеткілікті.

Жеке адамға табыну салдарынан пайда болған қоғамға жау іздеудің осындай тәсілдері өршіп тұрған кезде Сыдық сияқты оқығандардың қорқыныш сезімін білдірмеуі, бүтін қалпында өз көзқарасында қалуы сүйсінерліктей.

Жоғары оқу орнында қалыптасқан жағдайға өлкелік партия комитетінің өкілі Ғани Жаппаровтың берген бағасы, ол туралы жасаған ой-тұжырымы, институт қызметіне, оның ішінде басшы Сыдық Хасеновке, басқа да қызметкерлерге деген партиялар көзқарасы дұрыстықтан гөрі бір жақтылыққа жақын. Ол партияшылдардың өз көзқарасына сенбей үнемі әкімшіл бұй-рықтарды жоғарыдан ала жүруінен байқалады. Күнделікті қызметте бірге жүрген партия, комсомол қызметкерлері Есен, Әбіш, Оспанов, Темірбековтердің іс-әрекеті оқу-білім қуған, ғылым іздеген байсалды парасаттан бұрын, кикіл-жің, ілік іздеген орынсыз тиіскіш, кінәмшіл адамдардың ұсақ-түйек ісі болып шыққан. Садық тек өз қол астындағы солақай көзқарастағы оқығандарды ғана емес, өлкелік ұйымнан келген Ғани Жаппаровты да әсіре науқаншылдығы үшін кемшілігін көптің көзінше бетіне айта алғаны оның шыңдалған үлкен беделі мен шыныққан ақыл-ойынан хабар береді. Институт ұжымындағы оқытушылар мен шәкірттер арасын жат пікірдегі адамдардан тазарту жөніндегі жоғарыдан шыққан қаулыны

жүзеге асырмақ боп келген Ғани Жаппаров көпшілік алдында партия саясаты туралы ұзақ сөйлеуінен біржақтылық сезіледі. Ол сөздердің мазмұны пьесада екі бетке сыйғызылған. Бұл сөздерден науқаншыл, әмірлі істердің жүзеге асырылуы күтіп тұрғаны байқалады. Ол мақсатты жүзеге асыру үшін Сыдық сияқтыларды жолдан алу керек. Әсіресе, партия саясаты туралы Сыдық пен Ғанидың диалогы сол дәуірдегі өмір шындығын, көзқарас қайшылықтарындағы әртүрлі бағыттардың аяусыз бет-бет келгенін боямасыз сипаттаған.

Мысалға пьесадан үзінді келтіріп көрейік:

«Ғ а н и. Қайдан алды бұл пікірді? (*Жастарды айтып отыр.*) Бұл настроение неден туды?»

С ы д ы қ (*таңданған боп*). Айналадағы өмірден алған шығар. Қайдан алушы еді? Сендер бірбеткей, ойланбай, арттарыңа қарамай, бұрап, майлап қойған машинадай, бұйырған бетпен шауып келесің. Бірақ осы ойланамысыңдар?

Ғ а н и. Иә, партиядан қыңыр жайылатын ойды неге ойламайсың дейсің ғой? Әйтпесе Хасенов те, Хасеновшілдік те болар ма еді.

С ы д ы қ. Әрине жоғарыдан айдар тағып беріп, осының артынан қалма деген соң, сен сенімін ақтамасқа бола ма? (*Әбіш келіп тыңдайды.*) Бірақ ат қоя білетін сен ғана екен деп ойлама. Өз атың кім сенің, білемісің?

Ғ а н и. О не деген сөз? Ашып айтшы, кәне?..

С ы д ы қ. Осы орынға отырып, дәрежеге ие болып көтерілгеннен бері қарай бір үлкен мәселеде бірде-бір өз пікірің, өз бетің болып көрді ме, осы? Сондайың болса, соны жарыққа шығарып, атап тартысып көрдің бе? Олай болса сенің атың кім болады?

Ғ а н и. Айт, айт... мен сендей өз бетім деп байшыл, ұлтшылдар пікірін тасымаймын... Өтірік айтпаймын. Айтсам партиямен біргемін. Партия мақұлдаған пікірді айтамын.

С ы д ы қ (*кекетін*). Япырай, не қылып қана туа қалған десеңші! Партия жолынан бірде-бір уақыт не артық, кем түспесі бар ма? Бірақ сонда шын үлкен, шын іргелі мәселені сенімен сөйлесе ме әуелі... айтып көрші?..

Ғ а н и. Ә, бәсе, солай сөйле... менің сенімен не сөйлесуім керек еді. Жақсы аштың арманыңды... Сен, ұйым адамдары, ұйым тәртібі туралы жау айтатын сөзге көшкен екесің. Бетіңнен жарылғасын. Енді, біл бірақ, сенің жолың ашық залалды айқын жаулық жолына ауысыпты (*Запискасын көрсетін*). Келген, келтірген нәтижең міне... Сенімен кімше сөйлесу керек екені ашылды»— бұндай тартыс 30-

ншы жылдардың саяси ахуалын, өтіп жатқан күрестің аяусыздығын екі жақтың бірі ғана қалатын ымырасыздығынан туған таптық мәні бар еді.

Қоғамдағы тап күресінен пайда болған әлеуметтік алауыздықты пайдасына жаратқан партияшылдан жеңіліс тапқан Хасенов Сыдық, Батырша, Сейіткерейлер бұл уақытша іс, уақытша жеңіліс екенін іштей біледі. Олар өлкелік партия жиналысында осы кезең, бұл теріс әрекеттер туралы сөйлемек болады. Бірақ оған үлгермей саяси сенімсіздігі үшін ұсталады. Олармен бірге Жәлел, Юсуп қари, Максұт сияқтылардың еркін ойлары, кеңестік қоғамның заңсыздықтарын мойындамауы, оған бүкіл халықтың қарсылығын күтіп жүруі, ауыл шаруашылық қызметіне барғандардың елдегі байлар мен аukatты адамдардың малмүлкін тәркілеу барысына қарсылықтарға іштартуы, осының артынан көп өзгеріс әкелетіндей дүмпу күтулері астарлы сөздермен, қоғамдағы болып жатқан жағдайларды іштей қорытып, ақ-қарасын ажыратып, алдыңғы күнді болжай білетін халықтық көзқарастардың, әділет, шындық туралы ел түсінігінің шеңберінде таразыланады.

Жазушы Сыдық пен Ғанидың тартысынан кейін кейіпкер ойын:

Сыдық: Айтарсың... айтарсың (*Ғаниға*.) Бірақ сыншыларымыз кейінгі өсетін жастар, пар-тейцтер болар. Ол сендер ғана соғылып шыққан қалыпқа соғылып шықпас.

Ғани: Ә, дөмеміз алыста ...әрине...

Сыдық: Мезгіл пісіріп, толтырып шығарсын соларды. Сонда талай сені мен біз сияқтылар, асылдар қайта бағаланар...

Сонда көреміз – деп келешекте деген үміт арту арқылы білдіреді. Бұдан М. Әуезовтің өз уақытының саяси оқиғаларына, күрделі табиғатына үмітсіздікпен карамай оның қателіктерін түзету, қайта қарау келешек еншісінде екеніне тұспал жасағанын байқаймыз.

Жалпы қазақ оқығандарының бейнесі М. Әуезовтің көптеген шығармаларында орын алып келгені мәлім. Жазушының бұл реттегі ойлары алғашқы

көркем әңгімелерінің ішінде «Оқыған азаматта» Жұмағұл, «Түнгі сарында» Сапа, «Қилы заманда» Оспанов, Жебірбаевтар, «Абай» трагедиясында Әбіш, Әзімхан бейнелерінде әр қырынан көрініс тапты.

«Түнгі сарында» Жантас, Тәнеке сияқты ел жігіттерінің ерлік қимылын қолдап көтеріліске қатысқан Сапаның артынан өз қатесін сезініп опық жеуі. 1916 жылдардағы қазақ оқығандарының тағы да тар жолдағы қиын тағдырына мысал бола алады. «Абай» трагедиясындағы Әзімхан ХІХ ғасырдың аяғындағы патша кеңсесінің шенеунігі дәрежесінде ел мүдесінен аулақ, жеке басының қамы үшін ұлттың алдыңғы қатарлы адамдарына, қарсы әрекеттер жүргізуші ретіндегі сипаты сол дәуірдің өмір шындығына үйлеседі. Осылардың ішінде М. Әуезовтің «Тартыс» драмасы отызыншы жылдардағы қазақ оқығандарының қиын-қыстау тағдырларын тар кезеңде дәуір шындығына сәйкес көрсете алған күрделі шығарма. Кеңестік жүйе әртүрлі күрес жолымен билікке жетіп, 1935 жылдары мемлекеттік жүйеде өз саясатын орнықтырып алған дәуірде жазылған пьесаны Қазақстандағы саяси репрессияның келешегін болжап жазған драма деуге болады. М. Әуезов өзінің терең білім, аса зор таланты арқасында кеңестік жүйенің жеңістерін жаза отырып та сол дәуірдің осал жақтарын, келеңсіздіктерін, болашағы бұлдыр тұманды өмірін ащы шындықтармен көрсетіп бере алды.